

ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК 82. 02

Л.Б. Бабій

КРИТИКА РЕАКЦІЇ ЧИТАЧА СЕРЕД ПРОВІДНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ШКІЛ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЬ СТЕНЛІ ФІША)

Досліджуються основні положення американського теоретика-літературознавця, представника критики реакції читача Стенлі Фіша, викладені у монографії „Чи є текст у цьому класі?“, 1980.

Ключові слова: критика реакції читача, інтерпретаційні спільноти, читач.

Літературознавство останньої чверті ХХ століття позначене існуванням та боротьбою за першість багатьох теоретичних шкіл та концепцій: постструктуралізм, деконструктивізм, герменевтика, культуральні дослідження, постколоніальні дослідження, фемінізм, новий історизм, критика читацької реакції та інші. Ми не ставимо перед собою завдання детально характеризувати позицію кожної з них, натомість, виділяємо ті моменти, що стосуються нашого дослідження.

У контексті американського літературознавства неможливо оминати потужну теоретичну течію, панування якої впродовж десятиліть визначало підходи до осмислення суті мистецтва слова. Захищаючи літературу від “зовнішніх вторгнень” – біографізму письменників, психологічних якостей митця, соціо-історичного та культурного контекстів, – вони намагалися ізолювати твір від всього, що, за їхнім переконанням, не стосувалося твору як такого. Цілком очевидно, якщо йдеться про формальні властивості творів, пошуки багатозначностей (В. Емпсон), “афективної омани” (В. Вімсетт, М. Бердслі), внутрішню та зовнішню критику (Р. Веллек), “детальне (закрите) прочитання”, мову твору та звичайну мову, то такі дослідження проводяться з позицій „нової критики”. І навіть на сучасному етапі, коли вплив цієї літературно-теоретичної школи далеко не такий, яким був у 40-60-х роках, все ж його відгомін має сенс. Багато сучасних шкіл та течій у своїх дослідженнях намагались або спростувати, або підтримати засадничі положення нових критиків, передусім концепцію автономії художнього твору, яку підтримували нові критики. Сама концепція “автономізації” мистецтва слова не нова. Її коріння сягають до І. Канта, філософія якого мала значний вплив на розвиток естетичної теорії, що значною мірою впливала на виникнення і функціонування нової критики. Відчутний відгомін естетичної теорії Канта у працях представників нової критики К. Вімсетт, М. Бердслі

„Словесна ікона” (W. Wimsatt, M. Beardsley „The Verbal Icon”), праця М. Бердслі „Естетика”, які по-своєму провокували видозміну структуралізму, появу нових літературознавчих парадигм, їх авторитетність (рецептивна теорія, деконструктивізм тощо).

Значний вплив на розвиток літературно-критичних теорій мав деконструктивізм. І хоча його коріння знаходились у Європі, але значного розвитку цей напрям набув і у США. Праці П. де Мана та Г. Блума були та залишаються подією не лише в американському, а й у світовому літературознавстві (П. де Ман „Сліпота і прозріння”, „Алегорія читання: фігуральна мова Руссо, Ніцше, Пруста”, Г. Блум „Страх впливу”).

В опозиції до течій ізоляціонізму був один із найвпливовіших представників критики читацького відгуку С. Фіш, який висунув концепцію інтерпретаційних спільнот при тлумаченні літературних текстів.

Представники теперішньої опозиції до формалістичних напрямків – нові історики та культурологи – до проблеми розуміння суті й визначення художньої літератури підходять по-іншому. Цілком заперечуючи ізоляціонізм, вони тісно пов’язують літературу із соціологією. Література розглядається як невід’ємна частина культури, яка перебуває під впливом усіх її можливих складових. У такому контексті модифікується важлива складова поняття літератури – її цінність. Спектр розширюється від „високої”, елітної літератури до масових, популярних творів.

Від ізоляціонізму нових критиків (В. Вімсетт, М. Бердслі, Дж. Ренсом, К. Брукс) через інтенціоналістів (Е.Д. Гірш), критику читацької реакції (С. Фіш), до культуральних підходів, апологети яких потужно представлені на континенті (Р. Вільямс, Т. Іглтон, Е. Істхоуп), простежуємо розвиток головних напрямів американського літературознавства, динаміку досліджень, зміни акцентів та пріоритетів у теоретико-літературних працях за порівняно невеликий історичний період. Простежуємо поступовий рух від зосередженості на тексті, інтенціях автора, реакціях та сприйняттях читача, на культуральному середовищі та його впливах на твори, їх продукування та сприйняття. Зауважуємо, що у часовому вимірі ці теорії не зникали безслідно, даючи простір новим, а бувало, розвивались та функціонували приблизно в один період, нерідко вели тривалі суперечки за першість. Тому інтегральна теорія мистецтва, яку намагається створити американський теоретик-культуролог Кен Вілбер, ніби підводить підсумок історико-теоретичного контексту проблеми визначення літератури. На зміну пануючому в 30-60-х роках ізоляціонізму поступово прийшла цілковита опозиція в культурологічних науках, які мали початок у 60-х роках і набули поширення та впливу у 80-90-х роках ХХ ст.

Критика читацької реакції, яку розглядають як американський різновид рецептивно-естетичних теорій, змістила увагу дослідників від тексту до читача, від продукту до процесу, відкриваючи нові галузі дослідження. Її основи викладені у праці Стенлі Фіша “Література в

читачеві: афективна стилістика” (1970), автора монографій „Уражений гріхом: Читач у „Втраченому Раю” (1967), „Самопоглинаючі артефакти: Сприйняття літератури XVII століття” (1972) та ін.

У 1970 Фіш поставив запитання: “Хто є джерелом значення – текст чи читач?”, маючи на увазі припущення про їхню незалежність та стабільність. Це переконання було наслідком афективної та інтенційної омани, в річищі яких формувались погляди на твір як на самодостатню сутність. Фіш вибрав певну стратегію, щоб усунути афективну оману й показати, що не лише текст містить у собі значення, а є ще щось, що робить внесок. Він замінив структуру читацького досвіду на формальні структури тексту на підставі того, що хоч останні і є більш очевидними, значення вони набувають у контексті перших. Це загальне положення мало, за словами Фіша, багато наслідків. Діяльність читача набувала великого значення, якого до того він (читач) був позбавлений.

Фіш обстоював позицію, що об’єктом критичного дослідження має бути не статична форма друкованої сторінки, а “форма, що розвивається у процесі актуалізації” [2, с. 2]. “Якщо значення знаходиться в тексті, завдання читача зводиться до пошуків уже готового значення в тексті; однак, якщо дотримуватись думки, що значення розвивається в динаміці реляції з очікуваннями, передбаченнями, висновками, судженнями і припущеннями читача, тоді його діяльність не просто механічна, а суттєва, дескрипція повинна починатись і закінчуватись цією діяльністю” [2, с. 2-3]. На практиці питання “що він означає?” замінилось на питання “що він робить?”, маючи на увазі, як діє текст на читача і як діє читач на текст.

Читач не лише шукає готове значення в тексті, а є активним учасником у творенні значення. Значення – не власність тексту, воно з’являється у взаємодії між текстом і відгуком читача. Часто інтерпретація настільки віддалена від читання, що про нього і не згадують у процесі інтерпретації [2, с. 5].

Хоча він і намагався звільнити читача і дати йому більше влади, однак текст у процесі читання ставав все сильнішим, а читач – обмеженим. І хоча стандарти читача ставали в опозицію до формалізму, та водночас формалістичні принципи поширювались, оскільки кожна його дія суворо контролювалась властивостями тексту. Фіш пропонує такий метод навчання, який допомагає студентам спочатку розпізнавати, а потім не брати до уваги все, що є незвичайним (unique) і особистим (personal) у їхньому відгуку, для того щоб не залишилося нічого між читачами і зусиллям текстового контролю [2, с. 7].

Коли хтось висував обвинувачення, що зайва увага на читачеві веде до соліпсизму й анархії, Фіш наводив аргумент про скованість (обмеженість) читачів текстом; а коли його (Фіша) позицію називали новим поворотом у діяльності нових критиків, він висував аргумент про те, що його модель звільняє читача від тиранії тексту і відводить йому головну роль у створенні значення [2, с. 7]. Тобто Фіш йшов одночасно у двох несумісних напрямках.

Заперечував формалістичні припущення про те, що завдання читача – лише вибрати значення, яке мають певні формальні моделі ще до і незалежно від діяльності читача.

Намагався нівелювати різницю між розмовною мовою і мовою літератури, стверджуючи, що в звичайній мові також є цінності, інтенції та цілі, які зазвичай приписуються лише мові літератури.

Фіш стверджує, що література є конвенційною категорією. Спільнота вирішує, що вважатиметься літературою. Будь-який текст має певні властивості і в багатьох мовних відтинках можна відшукати суто літературні ознаки. Не література виявляє певні формальні властивості, які привертають до себе увагу, а навпаки, звертання уваги (на те, що визначається як література) є результатом появи гідних уваги ознак, про які ми наперед знаємо, що вони – літературні.

Фіш приходять до висновку, що оскільки література є категорією, це – відкрита категорія, яка не визначається фікційністю чи зневагою до *prepositional* правди, чи переважанням тропів та фігур, а лише тим, що ми вирішимо віднести до цієї категорії [2, с. 7]. І висновок, до якого він приходять: літературу “творить” і визначає читач. Однак, щоб убезпечити таку ситуацію від крайнього суб’єктивізму, Фіш розглядає читача, як члена певної спільноти, передумови про літературу якої визначають ту увагу, яку він звертає, а отже, вид (тип) літератури, яку “він творить” і визначає.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, Фіш заявляє, що література не скута якимось складовими тексту, і не створена чийось бажанням. Вона з’являється з колективного рішення про те, що вважати літературою, рішення, яке буде діяти, лише поки його підтримуватиме ця спільнота.

На відміну від формалістів, які розглядали читача і текст як окремі незалежні сутності, сфери впливу та відповідальність яких потрібно визначити та контролювати, Фіш не вважав їх незалежними.

Взаємини між інтерпретацією та текстом: інтерпретаційні стратегії не втілюються після читання; вони оформляють читання, дають текстам їхню форму, а не з них виникають. Читач розглядається не окремо, а як член інтерпретаційної спільноти.

Відповідальність за продукування значення Фіш покладає не на текст чи читача, а на інтерпретаційні спільноти. Важливе уточнення робить Фіш про те, що інтерпретаційні спільноти створені з тих, хто поділяє певні стратегії, але не читання, а створення текстів, формування їхніх властивостей. Іншими словами, ці стратегії існують ще до акту читання, і таким чином, детермінують форму того, що читається, а не щось інше.

Інтерпретаційна спільнота не є ні об’єктивною (бо має інтереси, цілі, перспективи), ні суб’єктивною (бо це все йде не від одного індивіда, а від громадської конвенційної точки зору).

Немає єдино правильного чи нейтрального способу читання, лише “способи читання”, що є поширенням поглядів спільноти. Іншими

словами, завдання критики – не вирішувати між різними інтерпретаціями, підпорядковуючи їх свідчення про незацікавлені свідчення, а встановити політичними та переконливими способами низку інтерпретаційних передумов.

Категорія відгуку включає в себе будь-яку і всі дії, що провокуються низкою слів.

В основі методу – врахування тимчасового потоку читацьких вражень, і припущення, що читач реагує в умовах того потоку, а не на все висловлювання [2, с. 27].

На протипагу Вімзету та Бердслі, Фіш стверджує: те, що текст робить, – це те, що він означає.

Він висуває тезу, що немає прямого взаємозв'язку між значенням речення (абзацу, роману, поезії) і значенням окремих слів, які їх формують. Тобто інформація, яку дає висловлювання, є складовою, але не ототожнюється з його значенням. Неможливо означати одне і те ж різними способами, хоча багато хто так вважає.

Яким би не був розмір досліджуваної одиниці, головна увага методу зосереджена на враженнях читача, а механізм методу є магічним запитанням **“Що він робить?”** Фіш зауважує, що те, що можна назвати головним враженням від твору (не читати головним значенням) відбувається на кожному рівні.

Фіш вважає інтерпретацію не мистецтвом пояснення, а мистецтвом створення. Інтерпретатори не декодують поезію, вони її створюють. Висловлює аргумент про те, що значення не є власністю ні фіксованих та змінних текстів, ні вільних та незалежних читачів, а інтерпретаційних спільнот, які несуть відповідальність і за форму читацької діяльності, і за тексти, які створює ця діяльність.

Питання про те, як “розпізнати”, що це поезія, пов'язане з питанням про особливості літературної мови. Багато критиків погоджуються з думкою, що “розпізнання” пов'язане з присутністю в мові поезії певних ознак.

Фіш зробив експеримент навпаки. Він подав список певних прізвищ, записаних на дошці так, як поезія (в стовпчик, та ще й виділив рамкою). Таким чином, студенти вже наперед знали, що це вірш, і з того вони почали шукати ознаки поезії та намагалися інтерпретувати. Тобто не присутність певних поетичних якостей привертає увагу, а навпаки: звернення уваги провокує появу поетичних якостей.

Коли студентам повідомили, що перед ними вірш, вони почали дивитися на нього “очима, які бачать поезією”, а отже, розглядали цей мовний відтинок, співвідносячи його з відомими їм ознаками вірша. Зокрема, про те, що поезія щільніше та складніше сформульована, ніж звичайне мовне повідомлення, що слова пов'язані між собою та із загальним інсайтом. Оскільки це поезія, то вона повинна мати об'єднуючу мету і студенти намагались її відшукати. Саме у світлі цієї мети, вважає Фіш, студенти шукали і знаходили значення в окремих словах. Таким чином, зауважує він, “значення слів та інтерпретація, у

якій втілювались ці слова, з'являлись разом, як наслідок операцій, які почали здійснювати студенти, працюючи з поезією” [2, с. 326]. Він порівнює визначення поезії з рецептом, який спрямовує читачів на те, що шукати в поезії. Фіш приходить до висновку, що кожен може знайти в поезії підтвердження свого визначення: тобто складність, чи латентну багатозначність, алітерацію, приховане значення і навіть можна запропонувати значення у словах, відсутні в поезії, бо, як зауважує Фіш, “всі знають, що у поезії, навіть те, що пропущене (чи упущене), має значення”.

“Компетентне читання” зазвичай розглядається як спосіб розпізнання того, що є в тексті, однак Фіш узагальнює приклад зі своїми учнями і їхніми інтерпретаціями [2, с. 327] і вважає, що це спосіб знання, як продукувати те, що згодом виявлять у тексті. Інтерпретація – не мистецтво пояснення, а мистецтво створення.

Один із висновків, до якого приходить Фіш: об'єкти створюються, а не віднаходяться, і створюються вони певними обраними інтерпретаційними стратегіями. Але це, на його думку, не веде до суб'єктивізму, тому що способи, якими вони створюються, суспільні та конвенційні. Це робить не окрема особа, а особа як представник певного суспільства, обмежена певними інституціями. Останні інституції йдуть попереду нас, і лише поселившись у них, ми отримуємо доступ до їхніх відкритих (публічних) та конвенційних значень.

Якщо поезія і створюється, то це робиться, переконаний Фіш, через інтерпретаційні стратегії, які не є чийось власними, а походять із публічно доступної системи розуміння. У цьому випадку йдеться про літературну систему, яка постачає категоріями розуміння, які потім вживаються щодо певних питань. У такий спосіб Фіш намагався показати, що до низки створених чи зроблених об'єктів слід додавати і себе, оскільки ми також є продуктами соціальних і культурних моделей думки.

Е. Гірш та М. Абрамс стоять на захисті об'єктивної інтерпретації. С. Фіш полемізує з ними і вважає, що вони бояться, що за відсутності контролю з боку нормативної системи значень “я” просто замінить свої власні значення на ті, які приносить із собою текст. Однак, наполягає Фіш, якщо “я” розглядається не як незалежна сутність, а як соціальне формування, тоді значення, які він надає текстові, не є його власними, а походять з інтерпретаційної сутності спільнот, функцією яких він є. Фіш переконаний, що ці значення не будуть ні суб'єктивними, ні об'єктивними, пояснюючи це так: вони не будуть об'єктивними, оскільки є наслідком певної точки зору, а не просто “зчитані”; а суб'єктивними не будуть, оскільки цей погляд завжди буде соціальним або інституційним.

У цьому ж русі їх можна розглядати і як суб'єктивні, і як об'єктивні: суб'єктивні, бо невід'ємні від певної точки зору, однак не загальні, а об'єктивні, бо ця точка зору є публічною та конвенційною, а не окремою та єдиною у своєму роді. Отже, Фіш намагається усунути

дихотомію суб'єктивного й об'єктивного, вважаючи, що вона лише стоїть на заваді дослідженням, вирішуючи наперед, яку форму набере певне дослідження [4, с. 217].

Можна ствердно відповідати, переконаний теоретик, на запитання про те, що читачі створюють значення, і про те, що значення, як форма похідних із культури інтерпретаційних категорій, створює читача.

Як зазначає Фіш, проблеми зникають не тому, що їх розв'язали, а тому, що вони втрачають першочергове значення (свою вагомість).

Якщо Абрамс вважає, що за відсутності нормативної системи постійних значень двоє людей не зможуть погодитись не лише з інтерпретацією твору, але й одного речення, то Фіш упевнений, що це не є складністю. Головне не розглядати цих людей, як окремо взятих (ізолюваних) індивідів, згода яких мусить підпорядковуватись зовнішнім чинникам. Однак, якщо розуміння людини поінформоване однаковими поняттями про те, що є фактом, головним, другорядним і вартим того, щоб бути поміченим – тобто одними і тими ж інтерпретаційними принципами, – тоді, стверджує Фіш, розуміння між ними буде досягнуто. І джерелом буде не текст, а спосіб розуміння, який реалізується у появі тих, хто його поділяє. (Текст у цьому випадку розглядається в широкому значенні).

Фіш переконує, що факт згоди, а не доказу стабільності об'єктів є свідченням сили інтерпретаційної спільноти формувати об'єкти, стосовно яких їхні члени можуть досягати згоди. Завжди існують механізми, що спрямовують читачів, однак їхнім джерелом є не текст, а визнані на цьому етапі інтерпретаційні стратегії для продукування тексту. З чого Фіш робить висновок, що не можна відкидати жодне прочитання, навіть якщо воно зовсім чудернацьке.

Факт літературного дослідження – тексти, автори, періоди, жанри – стають доступними лише в межах інституції.

У такому ж руслі він трактує поняття „літературності”, вважаючи його радше історичним, ніж сутнісним. „Літературне” сьогодні має інші властивості, ніж, скажімо, 40-50 років тому. Водночас стиль 90-х чи 40-х ХХ століття не описується працях минулих епох [3, с. 25-26].

Фіш заперечує можливість радикального скептицизму та релятивізму (в якому його часто звинувачували), пояснюючи це тим, що мислення не існує незалежно від категорій розуміння, воно формується цими категоріями і неможливо дистанціюватись від них та від власних переконань і припущень. Вони завжди для кожного будуть важити більше, ніж припущення чи переконання інших. Фіш розвиває цю думку й зауважує, що кожен не лише має певні переконання, а й навчає тому, в що вірить, навіть якщо легше і безпечніше було б навчати чомусь іншому. Це стосується інтерпретації. Вчитель вибирає ту, найкращу на його думку, інтерпретацію.

Кожен намагається донести комусь свої переконання, щоб хтось таким чином побачив те, що бачимо ми, і факти доказу стали для нього

такими ж очевидними. Модель демонстрації ґрунтується на дихотомії суб'єкт-об'єкт. Фіш підтримує модель переконання.

Праці Фіша були реакцією на формалізм як наслідок довготривалого панування „новокритичної” теорії, яка шукала значення в текстуальному артефакті чи, за словами Вімсетта та Бердслі, – в „об'єкті”. Фіш, очевидно, не вважав, що формальні ознаки існують до і незалежно від інтерпретаційних стратегій, оскільки не текст має формальні властивості, які можна визначити в будь-який час у будь-якому місті, а читач проектує ці властивості на текст. Отже, Фіш не приймає авторської інтенції як джерела значення тексту, а переносить її на тих, хто сприймає текст. У цьому аспекті Фіш мав спільні погляди з „новими критиками”, які також зневажали авторський інтенст та історичну інтерпретацію. Його теорію часом називають „рецептивною естетикою” або „афективною стилістикою”. Тих, хто шукає значення в зовнішніх структурах, він називає „фундаменталістами”. Кріс Ланг називає його теорію епістемологічною, оскільки багато уваги в ній приділяється способам знання.

Він пише: „в центрі уваги знаходиться діяльність читача, і вона розглядається не як така, що веде до значення, а як така, що містить значення” [2, с. 33]. Він вважає, що немає стабільного незмінного підґрунтя для значення. Значення не існує „десь там”, воно – в читачеві.

Заперечуючи інтенцію автора як головний принцип інтерпретації Фіш переносить її на інтерпретатора. Різні інтерпретатори будуть бачити різні інтенції, оскільки вони є формацією не автора, а читача. Для Фіша автор також створений читачем [2, с. 46]. Цей висновок уможлилювався епістемологічною вірою Фіша в те, що все, що ми бачимо, розуміємо, думаємо, є інтерпретованим. Для нього не важливо мати доступ до первинного контексту. Інтерпретатор та автор перебувають у різних світах.

Фіш вважає знання не об'єктивним, а соціально зумовленим. Все, що хтось думає і „знає”, є інтерпретацією, можливою лише в соціальному контексті, в якому ми живемо. Всі зазнають соціального впливу і не можуть вийти за межі культури. До цієї культури Фіш звертається як до „інтерпретаційної спільноти”. Він переконаний, що інтерпретаційні спільноти, як і мова, конвенційні.

Те, що називається *літературою*, є таким не через певні принципи правди чи мистецтва, що існують у позатимчасовому стані, такого статусу їй надає культура, через свої інтереси, бо вона якимось чином відображає її цінності та переконання. Отже, література впізнається не за формальними ознаками тексту чи за чийось окремим бажанням, а це є колективним рішенням, яке діятиме доти, доки його підтримуватиме спільнота читачів [2, с. 53]. У такому тлумаченні, вважає К. Ланг, література стане просто висловленням ідеології. Вона втратить своє „особливе становище” і стане просто відображенням загальноприйнятих цінностей, які змінюються так, як і культура. Фіш вважає, що неможливо відділити людину від її цінностей. У цьому контексті Ланг

називає його продуктом свого оточення, не здатним обирати свої переконання та цінності.

Ставлення до Фіша не однозначне, однак він є чільним представником критики читацького відгуку та творцем афективної стилістики.

1. *Abrams M.H.* A Glossary of Literary Terms. – Cornell University, 1999. – 365 p.
2. *Fish S.* Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980. – 305 p.
3. *Fish S.* Professional Correctness: Literary Studies and Political Change. – N-Y: Oxford University Press, 1995. – P. 25-34. <www. <http://questia.com>>
4. *Hirsch E.D.* Validity in Interpretation. 4th printing. – New Haven; London : Yale University Press, 1973. – 287 p.
5. *Leitch, V.B.* American Literary Criticism from the Thirtieth to the Eightieth. – New York: Columbia University Press, 1988. – 458 p.
6. *Raval S.* Grounds of Literary Criticism. – University of Illinois Press Urbana&Chicago, 1998. – 254p.
7. *Wimsatt W.K.* The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry. 5th edition. – New York: Noonday Press, 1965. – 299 p.
8. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – М.: Intrada, 2004. – 560 с.

Summary

S.Fish's theoretical views represented in his work "Is There Text in This Class", 1980 are investigated in this article.

Key words: criticism of reader's reaction, interpreting communities, reader.

Стаття надійшла до редколегії 5.09.2006 р.